

Marxovo pojetí odcizené práce a cesty humanizace práce v podmínkách socialistické společnosti

ALEXANDER FAZIK

Vojenský historický ústav, Praha

„Není tomu tak dávno, co na stránkách novin a časopisů i v celých knihách se hojně vyskytovaly teze o takzvaném odcizení člověka za socialismu. Jejich záměrem bylo pošípnout socialismus a přenést kritéria platná pro buržoazní společnost na společnost socialistickou. Ve skutečnosti pocit odcizení může být v naší společnosti vlastní jen tomu, kdo žije minulosti, kdo se vzdává činnosti práce, uzavírá se do ulity svého soukromí, nadřazuje se nad společnost a ignoruje její problémy a život. Nikoli však tomu, kdo je se socialistickou společností bytostně spjat, prožívá její problémy jako vlastní a spojuje s ní svůj osud.“

Ze zprávy předsednictva ÚV KSČ, přednesené V. Bifakem na zasedání ÚV KSČ dne 26. X. 1972.

Marxova filosofie se definitivně rozešla s pojetím filosofie jako spekulace a stala se nástrojem poznání a přetváření objektivního světa. Logickým důsledkem této filosofie je vznik socialistického společenského zřízení, jehož základním atributem je absence strachu z nezaměstnanosti a vytvoření předpokladů pro osvobození práce, z níž vyrůstá skutečné lidské štěstí.

V této stati nebudeme a ani nemůžeme vysvětlovat všechny problémy, které s otázkou práce a volného času souvisejí. Spíše se zaměříme na několik souvislostí, které ukazují humanistický trend v oblasti lidské práce, v jejímž procesu se realizují schopnosti a vlohy člověka, ale i svět lidského štěstí.

* * *

Marxovo pojetí odcizené práce

Analýza kapitalistické společnosti přivedla Marxe k závěru, že práce v třídně antagonistické společnosti neumožňuje člověku rozvoj jeho bytostných sil. Kapitalismus představuje souhrn takových podmínek, v nichž se lidská práce stává „nepříjemným břemenem“ a zlem. Marx v této souvislosti vymezil tři formy odcizené práce: *První forma* odcizení se projevuje v tom, že bezprostřednímu výrobcí je odnímán výtvar jeho vlastní práce, neboť si ho

přivlastňuje vlastník výrobních prostředků — kapitalista. V kapitalistických výrobních poměrech to znamená, že dělníkův produkt se obrací proti němu samému a zotročuje ho. Je to dáno tím, že značnou část získaného výrobku kapitalista používá na rozšíření kapitálu, což v praxi znamená, že se rozšiřují podmínky pro vykořisťování. *Druhá forma* odcizení práce se projevuje v procesu pracovní činnosti. Jakmile člověk vstoupí do pracovního procesu, přestává disponovat svou pracovní silou, s níž disponuje kapitalista a celý jeho kontrolní systém, jenž dělníka nutí k maximálnímu výkonu ve prospěch maximálního zisku. Dělník tedy vstupuje do takových podmínek, které jsou „lidské povaze nedůstojné a nepříjemné“.

Podle Marxe je to způsobeno tím, že práce za kapitalismu je pro dělníka „vnější, vynucená a neuspokojuje jeho lidské potřeby“. Proto o takovéto práci mluví jako o práci „nedobrovolné a vynucené“.¹ Potřeby člověka se berou v úvahu jenom natolik, nakolik jsou předpokladem zvýšení intenzity a produktivity práce. Jinými slovy: dělník musí pracovat tak, aby jeho práce přinášela kapitalistovi maximální zisk. Všechny tyto okolnosti způsobují, že se dělník cítí v práci „nešťasten“.²

¹ Marx, K.: *Ekonomicko-filosofické rukopisy z r. 1844*. Praha. SNPL 1961, s. 66.

Třetí forma odcizení se projevuje v tom, že práce v kapitalismu je vykonávána pod ekonomickým nátlakem a není člověku vlastní, ale cizí. Taková práce nemožňuje rozvíjet jeho fyzické a duševní schopnosti, neboť mezi jeho vědomou a cílevědomou činností a výsledky této činnosti vzniká rozpor. Povaha tohoto rozporu je dána základním rozparem kapitalistické společnosti, tj. rozparem mezi společenským charakterem výrobního procesu a soukromovlastnickou formou přivlastňování. v němž je obsažen nejen rozpor mezi prací jednotlivce a prací celé společnosti, ale i rozpor mezi cílem, jímž se jednotlivý pracovník v práci řídí, a cílem kapitalistické výroby. Na této skutečnosti se v podstatě nic nezměnilo ani v podmínkách soudobého kapitalismu. I když se dnešní společenská skutečnost ve vyspělých kapitalistických zemích liší od skutečnosti, kterou Marx analyzoval před sto lety, zejména pokud jde o rozvoj materiálně technické základny nebo uskutečňování některých sociálních reforem, zachovala si Marxova kritika podstaty kapitalismu aktuálnost. Dělník je i nadále vykořisťován a necítí se v práci dobře. K těmto názorům dospívají nejen marxisté, ale i mnoho nemarxistických a buržoazních filosofů a sociologů. P. Drucker, který zkoumal postoje dělníků k práci v automobilovém průmyslu, zobecnil získané poznatky takto: „Pro velkou většinu automobilových dělníků je jediný význam práce v penězích, které sami dostanou, ne však v něčem jiném, co by bylo spjato s prací nebo výrobkem. Práce se jeví jako cosi nepřirozeného, jako nepřijemná, bezvýznamná a hloupá podmínka získání peněz, prostá důstojenství a významu... Produktem této situace je *nešťastný* (podtrženo A. F.) a neuspokojený dělník, protože výplatní lístek nestačí k založení sebeucty člověka.“³

Marxovy názory na člověka, který se v podmínkách kapitalismu cítí v práci nešťasten, nemohou buržoazní filosofové, sociologové a ekonomové vyvrátit, pokud se jen trochu přidržují skutečnosti. Člověk v kapitalismu se necítí nešťasten jenom

v práci, nýbrž ještě více tehdy, když práci nemá. Americký ekonom J. K. Galbraith⁴ ve své knize *Společnost hojnosti* píše, že pro „jednotlivce je nezaměstnanost neštěstím“, a americký filosof M. Harrington vyjadřuje obavy před dalším růstem nezaměstnanosti ve Spojených státech. To není radostná perspektiva pro člověka. V této souvislosti není bez zajímavosti i zkušenost některých našich emigrantů, kteří svůj odchod do některé vyspělé kapitalistické společnosti motivovali představou o lepším a šťastnějším životě. Zkušenost je poučná v několika směrech, avšak podstatné je to, že nedůstojné podmínky. v nichž museli pracovat a prožívat svůj život, byly daleko pod optimem jejich očekávání. Najít si práci, která by alespoň částečně odpovídala získané kvalifikaci, se stalo nejvážnějším problémem.⁵

Hlubší analýza konkrétní kapitalistické skutečnosti i získané zkušenosti ukazují, že neštěstí není nějaká metafyzická struktura vědomí ani lidského života. Neexistuje „neštěstí“, existují vždy jen různá neštěstí, která člověka postihují na základě typu společenských vztahů. „Neštěstí“, o němž je toho v buržoazní literatuře tolik napsáno, není ve skutečnosti jen „vyjádřením stavu celého organismu. totální osobnosti“⁶, jak se domnívá americký filosof E. Fromm, nýbrž a především i momentem historické dialektiky. Fromm poněkud tuto skutečnost zanedbal, a proto – stejně tak jako všichni nemarxističtí filosofové – otázky štěstí a neštěstí neřeší ve vztahu ke konkrétní společnosti, ve vztahu k podmínkám, jež jsou dány typem společenských poměrů. Marx měl pravdu, když ve druhé tezi o Feuerbachovi napsal: „Spor o skutečnosti či neskutečnosti myšlení, které se izoluje od praxe, je čistě *scholastická* otázka.“⁷

Rostou materiální předpoklady osvobození práce v soudobém kapitalismu?

Tyto předpoklady se vytvářejí především růstem materiálně technické základny, vědeckotechnickým pokrokem a růstem produktivity. To všechno způsobuje, že se postupně odstraňuje „tradiční rozdělení

² Tamtéž.

³ Drucker, P.: *Concept of the Corporation*. New York, The John Day Company, s. 179.

⁴ Galbraith, J. K.: *Společnost hojnosti*. Praha 1967, s. 276.

⁵ *Emigranti I.*, pořad Čsl. televize ze dne 12. 10. 1971.

⁶ Fromm, E.: *Člověk a psychoanalýza*. Praha 1967, s. 144.

⁷ Marx, K. — Engels, B.: *Spisy 3*. Praha 1962, s. 17.

práce na fyzickou a duševní“, že se „zkracuje pracovní doba“ a že pracující mohou více než dříve využívat volný čas k odpočinku, k zábavě a zvláště k všestrannějšímu rozvoji osobnosti. S růstem vědeckého a technického pokroku je spojena i „nutnost zvýšit úroveň vzdělání dělníka“.⁸ To však vůbec neznamená, že tak bude automaticky odstraněno odcizení práce, neboť odcizení je společenský jev, který je typický pro vykořisťovatelské systémy, v nichž se ustavičně obnovuje. V kapitalistických poměrech nemůže vést částečná humanizace práce k odstranění odcizení, pokud je člověk společenskými poměry nadále nucen zpředměťovat své síly v protikladu ke své lidské podstatě. Ukazuje se, že ani soudobý kapitalismus není schopen spojit vědeckotechnický pokrok s humanizací práce. Základní kapitalistické rozpory se obnovují na novém stupni a v nové intenzitě. Proto mnozí američtí myslitelé — pokud se alespoň částečně přidržují faktů — objevují v podstatě to, co dávno předvíдали klasikové. Vědeckotechnický pokrok sám o sobě ulehčuje práci, ale jeho kapitalistické užívání zvyšuje její intenzitu a zotročuje člověka. „Kapitalistická výroba rozvíjí tedy techniku a kombinaci společenského výrobního procesu jen tím, že zároveň podkopává zdroje všeho bohatství: země a dělníka“,⁹ napsal K. Marx v *Kapitálu*.

Dnešní vyspělý kapitalismus tedy Marxův poznatek nevyvrací, nýbrž potvrzuje. Američan Ben B. Seligman, kterého je možno pokládat za jednoho z předních ekonomických odborníků, přiznává, že „... jen úzké vrstvě dělníků otevírá automatizace skutečné šance vzestupu v povolání“, zatímco „pro velkou masu dělníků přináší snížení kvalifikace a odkazuje je na smetiště“.¹⁰ Marxistický teoretik Kanadan T. Buck napsal, že automatizace v Kanadě a v USA omezuje pracovní příležitosti zejména pro lidi s nižší kvalifikací a mládež.¹¹ N. Wiener, zakladatel kybernetiky, jehož není možno podezírat z náklonnosti ke komunismu, napsal ve své *Kybernetice*: „Nejlepší řešením tohoto problému je ovšem vytvořit společnost za-

loženou na jiných lidských hodnotách než na koupi a prodeji.“¹² Tento názor se poněkud podstatněji vymyká z okruhu koncepcí, které obviňují techniku z negativních vlivů na člověka a neodhalují, v čem spočívají kořeny tohoto negativního vlivu.

S vědeckotechnickým pokrokem se však v podstatě tradiční továrenská společnost nejen změnila, nýbrž i rozpadla. Důsledkem toho je, že se musel zcela nově řešit i charakter vztahů dělníků ke kapitalistickému podniku.

Všechny tyto jevy začaly ostře vystupovat nejdříve v USA, kde automatizace a organizace práce dosáhla vyššího stupně než v jiných vyspělých kapitalistických státech. Na pomoc řešení nových problémů přišla průmyslová sociologie a s ní související výzkum lidských vztahů (human relations), jehož otcem se stal americký sociolog E. Mayo (1880—1949). Výzkum lidských vztahů měl později, zejména v Evropě, různé varianty: „sociální partnerství“ v NSR a v Rakousku a „asociace práce a kapitálu“ ve Francii. Smyslem takového výzkumu je najít prostředky, které by dělníkům „zpříjemňovaly“ pracoviště, a objevit metody, jejichž pomocí by mohli manažeři a kapitalisté získávat u dělníků sympatie a důvěru. V nových pravidlech lze najít nejen povinnost managerů usmívat se na dělníka, nýbrž i pohovořit o jeho problémech a zajímat se o jeho zdraví. Výsledkem výzkumu lidských vztahů mimo jiné bylo též zřízení tabule zlepšovatelů v kapitalistově továrně, vznik závodních škol a stipendií pro děti nejlepších pracovníků. Všechna tato opatření měla podpořit pracovní úsilí dělníka, identifikovat ho s podnikem, odvést ho od třídního boje. Jasně tuto otázku staví jeden z ideologů lidských vztahů, B. M. Selekman, který ve své knize zabývající se byznysem odsuzuje pokračování starých továrenských praktik, založených na tradičním stereotypu dělníka. Píše: „jestliže se tato tendence udrží, může to skončit třídním rozkolem v lůně amerického průmyslu... Nebude to tragická ironie dějin, jestliže sami majitelé... budou fakticky prohlubovat tento rozpor,

⁸ Widerszpil, S., a kol.: *Sociologie záводу*. Praha 1971, s. 35.

⁹ Marx, K.: *Kapitál I.*, Praha 1954, s. 535—536.

¹⁰ Seligman, B. B.: *Automation in Deutschland*. Der Spiegel April 1964, s. 43. Citováno podle stati Filipcová, B.: *Člověk, práce a volný čas*. Socio-

logický časopis, 1, 1965, č. 4, s. 389.

¹¹ Buck, T.: *Automatizace výroby v Kanadě a její společenské důsledky*. Otázky míru a socialismu, 1964, č. 7, s. 13.

¹² Wiener, N.: *Kybernetika*. Praha 1960, s. 27.

který, jak předpověděl Marx před sto lety, má co nejrychleji podnítit proletariát, aby svrhl své kapitalistické pány?“¹³

Můžeme se právem domnívat, že obavy, které vyslovil americký buržoazní myslitel, jsou skutečně oprávněné, a to i navzdory tomu, že existuje výzkum lidských vztahů.

Pokud jde o technickou stránku výzkumu lidských vztahů, bylo by příliš riskantní, kdybychom ji podcenili. Ukazuje se, že přes vyloženou přímou i nepřímou apologetiku kapitalismu přinesl tento výzkum cenné poznatky, které lze využít i za socialismu. Pokud jde o stránku společenskou, v mnohých ohledech sice utlumil vzniklé rozpory mezi dělníkem a kapitalistou, avšak nemůže je vyřešit, neboť v kapitalismu se každým dnem znovu vytváří to, co dělníky a kapitalisty rozděluje a staví proti sobě. Tento rozpor se navenek projevuje stávkami a dalšími formami třídního boje, v jehož čele stojí zpravidla odborové organizace a komunisté. Částečné humanizační tendence jsou jenom stínem proti dehumanizaci, která zasahuje nejen pracovní, ale i mimopracovní sféru. Buržoazně hédonisticky orientovaná masová kultura má za úkol tyto dehumanizační tendence zakrýt a přispět k tvorbě iluzí člověka o jeho šťastném životě. Růst materiálních předpokladů v soudobém kapitalismu a růst rozporů jen ukazuje, že zrají podmínky pro zničení buržoazních poměrů cestou socialistické revoluce jakožto základny pro skutečné osvobození práce.

Socialismus — cesta k humanizaci práce a člověka

Socialistická revoluce je nejradikálnějším praktickým účtováním s minulostí proto, že likviduje společenské podmínky, v nichž se mohla realizovat odcizená práce. Přestože socialistická společnost od svého vzniku vyrůstá v podmínkách likvidace třídního útlatku, radikální proces humanizace práce a člověka již započal. S postupem ke komunismu se humanizační tendence budou stále rozšiřovat.

Socialismus je první fáze komunismu. Z toho vyplývá, že tuto společnost začali budovat lidé vychovaní v kapitalistických poměrech. Tuto skutečnost si plně uvědo-

mil V. I. Lenin, a proto mohl — v souvislosti s utvářením nového vztahu k práci — napsat, že „vítězství nad vlastní nevědomostí“ je mnohem podstatnější a náročnější než svržení kapitalistického řádu.“¹⁴ Tato slova napsal ve stati *Velká iniciativa*, v níž zobecnil poznatky z první velké masové exploze aktivity a iniciativy lidí na půdě socialistické revoluce jako jednoho z projevů rodícího se socialistického uvědomění. Pregnantním způsobem zde zdůvodnil, že proces přechodu od kapitalismu (svrženého) ke komunismu je nutno chápat jako dlouhodobý, v němž se postupně překonávají všechny formy odcizené práce, jež byly typické pro kapitalistickou společnost.

V socialistické zásadě odměňování podle práce je implikován nejen soulad mezi hmotnými a morálními stimuly práce, nýbrž i skutečnost, že plody práce, produkty člověka se již nebudou obracet proti němu, neboť slouží k uspokojování potřeb společnosti. Odhlédneme-li od různých chyb a deformací, které se v této oblasti v minulosti vyskytly, zásadní humanistická tendence se v principu realizuje. Společenské přivlastňování plodů práce již člověka neodcizuje a nezamyká do ulity, nýbrž sdružuje a sjednocuje společným zájmem.

Proces humanizace práce a člověka není prost rozporů ani za socialismu. Pochopení této skutečnosti je prvním předpokladem pro hledání adekvátních metod jeho řešení. Dnes s odstupem času už víme, že Novotného deklarativní prohlášení o vybudování socialismu v ČSSR na začátku šedesátých let nepřispělo k řešení existujících rozporů, ale naopak k jejich vyostření ve formě maloměšťáckého výbuchu v roce 1968.

KSČ z těchto skutečností zejména v roce 1969—1970 vyvodila nejen poučení, nýbrž i programově naznačila postup řešení základních problémů, které jsou komplexně obsaženy v materiálech XIV. sjezdu.

Jedním z významných opatření v oblasti humanizace práce je socialistická komplexní racionalizace. Komplexní proto, že se bude realizovat ve všech oblastech výrobní i nevýrobní sféry. Dominantním prvkem této racionalizace je zaměřenost na rozvoj výrobních sil a zlidštění práce

¹³ Selekman, B. M.: *A Moral Philosophy for Management*. New York 1959, s. 22.

¹⁴ Lenin, V. I.: *Spisy* 29. Praha 1955, s. 405.

cestou odstraňování namáhavé práce. Zjednodušeně řečeno, půjde o to, aby se technicky zdokonalil výrobní cyklus a všude se prosadil tvůrčí přístup a technická tvořivost. To všechno povede ke zvýšení produktivity práce a k zapojení lidí do účasti na řízení a správě. Socialistická komplexní racionalizace významnou měrou podpoří vědeckotechnický pokrok a zároveň podníti lidi k využití jejich vzdělání a schopností, přičemž postupně bude klást nové požadavky na další vzdělání a celkovou kulturnost.

Komplexní socialistickou racionalizaci lze právem považovat za předstupeň všeobecných příprav k novému řešení a zavádění nových metod práce, jež jsou typické pro úplnou mechanizaci, automatizaci a kybernetizaci. Jestliže vědeckotechnický pokrok v kapitalistických podmínkách umožňuje získání kvalifikace a vzdělání omezenému okruhu lidí, pak za socialismu jde o to, aby kvalifikaci a vzdělání získalo co nejvíce lidí, neboť to je významný faktor působící na přeměnu práce v základní životní potřebu. I když přeměna práce v základní životní potřebu není dosud všeobecným jevem, podstatné je, že tento proces začal a že se rozvíjí do šířky i do hloubky.

Socialismus vytvořil podmínky, které „jsou lidské povaze nejdůstojnější a nejpríznivější“.¹⁵ Vstup člověka do pracovní činnosti mu umožňuje, aby se mohl v různé míře podílet na procesech řízení, ať již v dílně, závodě nebo podniku. To má za následek, že je stále více zapojován do řešení věcných a lidských problémů a podílí se tak na společensky prospěšné práci.

Cesty k socialistické humanizaci práce jsou plně otevřeny a záleží jen na lidech, budou-li důsledně realizovány. Na základě dosavadní zkušenosti lze naznačit okruhy, v nichž se humanizace prosazuje.

Prvním předpokladem humanizace práce je její osvobození od vykořisťování a postupné vytváření podmínek pro odstraňování těžké a namáhavé práce, která je nejen zdravotně škodlivá a nebezpečná, nýbrž i jednostranná a omezující rozvoj osobnosti. Uvážíme-li, že v našem národním hospodářství ještě v r. 1965 bylo 57 % dělníků zaměstnáno převážně ruční prací,

42 % vykonávalo mechanizovanou práci a jeden a půl miliónu lidí se zabývalo manipulací s materiálem, což vyžaduje jen nízkou kvalifikaci a minimum tvůrčích přístupů, pak je to důkaz, že socialismus jako první fáze komunistické společnosti v našich podmínkách ještě v tomto směru nevyčerpal všechny své možnosti. Úkol „všeobecně rozvíjet náš společenský řád a budovat vyspělou socialistickou společnost“¹⁶ je stále před námi. To plně koresponduje s názorem V. I. Lenina, který řekl: „Pokoušet se dnes prakticky přejmout tento budoucí výsledek úplně vyvinutého, úplně upevněného a vytvořeného, úplně rozvinutého a vyzrálého komunismu je totéž jako učit čtyřleté dítě vyšší matematice.“¹⁷

To je reálný pohled, který nás varuje před jakýmkoli romantismem, před jakoukoli utopií. Není možné libovolně označit práci s převahou prvků monotónnosti, mechanické opakovatelnosti a namáhavosti jako tvůrčí. Znamená to však, že člověk vykonávající takovou práci, která neumožňuje plně uplatnit jeho síly a schopnosti, by se měl cítit nešťastný? Tím bychom zjednodušovali skutečnost. Právě proto, že práce v socialismu je osvobozena od vykořisťování, člověk v ní roste, a to nejen tehdy, když pracuje na úkolech, které jsou svým obsahem zajímavé a svými důsledky strhující, jako je tomu např. u vynálezců, vědců nebo umělců, astronautů, učitelů či jiné vysoce kvalifikované odbornosti. Člověk „roste i v práci namáhavé nebo nezajímavé, v práci, v níž musí překonat sám sebe. Roste tehdy, když pochopí společenský význam své práce a uvědoměle ji vezme na sebe jako socialistickou povinnost.“¹⁸ To není moralizování, nýbrž skutečné pochopení podstaty problému a zobecněná zkušenost z výstavby socialismu.

Když jsem na základě různých průzkumů a anket analyzoval vztahy lidí k práci, povšiml jsem si zvláště výroku jednoho mladého člověka v anketě *O smyslu života*, uveřejněné již v r. 1964 v časopise *Voják*. „Myslím, že člověk se cítí dokonale šťastným, jestliže najde smysl života ve své práci... Mám rád svobodnou práci, plnou rytmu, tempa a pracovního elánu. Nenávídím klidný, pohodlný život někde za větrem, stranou všech problémů.“¹⁹

¹⁵ Marx, K.: *Kapitál* III-2. Praha 1956, s. 368.

¹⁶ *O hlavních úkolech ideologické práce po XIV. sjezdu KSČ*. Zpráva předsednictva ÚV KSČ, přednesená V. Bilákem na zasedání ÚV KSČ dne 26. X.

1972. Rudé právo ze dne 30. X. 1972, s. 3.

¹⁷ Lenin, V. I.: *Spisy* 31. Praha 1953, s. 44.

¹⁸ Popelová, J.: *Etika*. Praha 1962, s. 383.

¹⁹ *Voják*, 1964, č. 3.

Ano, člověk má být tam, kde se řeší problémy, kde se rozhoduje o naší perspektivě. Bez práce není možné vytvořit podmínky pro lepší a smysluplnější život. Nebylo by moudré, abychom lidi vychovávali ke spokojenosti s daným stavem. To by odporovalo cílům komunismu a komunistické výchovy. Názory v anketách, v sociologických výzkumech a průzkumech, které se vztahují k poměru k práci, jsou zajímavé tím, že lidé mají svou práci rádi tehdy, když vidí její smysl, když v ní nacházejí svá tajemství a možnost uplatnit se, když mají pocit jistoty a perspektivu. A v tom jsou zárodky nového poměru lidí k práci, které se mohou rozvinout již při realizaci socialistické komplexní racionalizace a zejména v souvislosti s vědeckotechnickým rozvojem. „Čestná a obětavá práce ve prospěch socialismu je činitelem, který v rozhodující míře působí na vědomí člověka. Proto je důležité soustavně vytvářet racionální podmínky v samém pracovním procesu, aby lidé viděli, že neplýtvají úsilím a jejich aktivita přináší ty nejlepší výsledky. Čím důsledněji budeme uskutečňovat zásadu „každý podle svých schopností, každému podle jeho práce“, tím pevnější bude také vztah našich občanů k socialismu.“²⁰

Druhým významným předpokladem humanizace práce je vědeckotechnický pokrok. Je to nejvýznamnější faktor růstu produktivity práce a přeměny práce z prostředku obživy člověka na jeho vnitřní potřebu. „Zásadní řešení je možno očekávat jen od takového vědeckotechnického převratu, který rozšíří tvůrčí činnost, v níž společné úspěchy v reálném přetváření světa závisí na subjektivním, nezaměnitelném vkladu jednotlivce a kolektivu, kde participace na pokroku civilizace je dána přímo povahou základního projevu člověka.“²¹

Marxismus-leninismus vidí v rozvoji tvůrčí práce nejvyšší stupeň osvobození práce proto, že člověk se v ní realizuje jakožto skutečně svobodná bytost. Vědeckotechnická revoluce umožní postupné stírání rozdílů mezi fyzickou a duševní prací, mezi průmyslem a zemědělstvím, mezi městem

a venkovem. Již dnes jsou tyto tendence více než průkazné.

Všeobecně lze očekávat, že vědeckotechnický rozvoj se stane jedním z nejvýznamnějších faktorů růstu produktivity práce a životní úrovně. Bylo by však naivní domnívat se, že vědeckotechnický pokrok bude mít v socialismu jenom kladné prvky. V každém případě budou jeho kladné elementy převažovat. Avšak ani socialismus není s to zcela odstranit některé negativní stránky, jež vědeckotechnický pokrok s sebou přináší. Spíše půjde o to, aby byly omezeny na minimum. Humanizace by byla jen poloviční, kdyby se tyto aspekty zanedbaly.

Zdůrazňujeme, že otázky humanizace práce lze důsledně řešit jen v podmínkách socialismu, jehož centrem pozornosti je člověk jako všestranná a harmonicky se rozvíjející bytost. Společnost, která se řídí zásadou „maximálního zisku“, nemůže řešit otázky humanizace práce ve všech rovinách v zájmu člověka, neboť „konkurenční dravost deptá mezilidské vztahy“. Všechny lidské hodnoty se stávají zbožím, jsou ke koupi a na prodej.²² Odhalovat tyto skutečnosti patří mezi stěžejní úkoly naší teoretické a vědecké fronty už proto, že současná buržoazní propaganda zastírá či znevažuje právě to, co je nejpodstatnějším rozdílem mezi socialismem a kapitalismem.

Třetím významným předpokladem humanizace práce je úprava pracovních podmínek na pracovišti, přizpůsobení strojů a zařízení člověku, péče o ulehčení práce, o hygienu a estetický vzhled pracoviště i pracovního prostředí vůbec. I když v této oblasti bylo za více než 20 let budování socialismu uděláno mnoho, není to důvod k sebeuspokojení. Průzkumem, který byl proveden v některých vybraných závodech na Slovensku, byly zjištěny nedostatky, jež se týkají „nevyhovujícího pracovního prostředí, hluchosti, nedostatečného osvětlení a nedostatečného vzduchotechnického zařízení“.²³ Nízká bezpečnost práce byla zjištěna zejména v souvislosti se stavem fyzicky i morálně opotřebovaných strojů a zařízení, zvláště v některých textilních a potravinářských závodech. Ale

²⁰ O hlavních úkolech ideologické práce po XIV. sjezdu KSC. Zpráva předsednictva ÚV KSC, přednesená s. V. Biľakem na zasedání ÚV KSC dne 26. X. 1972. Rudé právo ze dne 30. X. 1972, s. 4.

²¹ Srovnej: Richta, R.: *Povaha a souvislosti vědec-*

kotechnické revoluce. Sociologický časopis, 2, 1966, č. 2, s. 171 a násled.

²² Viz cit. zpráva O hlavních úkolech ideologické práce po XIV. sjezdu KSC.

²³ Práce z 9. 9. 1971.

i sociální a hygienická zařízení v mnohých závodech neodpovídala stanoveným normám. Náprava těchto nedostatků je prvorádou záležitostí socialistického státu, neboť péče o bezpečnost a ochranu zdraví při práci je jedním ze základních projevů všeobecné péče o člověka. Proto XIV. sjezd KSČ nejen na existující stav reaguje, ale dává směrnici pro jeho rychlé a všestranné řešení. Nejlépe je tato směrnice vyjádřena v požadavku urychlení vědeckotechnického rozvoje. S vědeckotechnickým pokrokem je spojena nezbytnost zdokonalovat historicky vytvořenou strukturu naší výroby, zejména v průmyslu, v němž se bude dynamičtěji rozvíjet chemický průmysl a „s ním spojený proces chemizace národního hospodářství“.²⁴ To je cesta k řešení problémů rozvoje výroby, pracovního prostředí a k odstranění namáhavé práce. Do vztahu člověk-příroda tím vstoupí zcela nové zprostředkování, což v běžné řeči znamená, že některé funkce člověka, zejména ty, jež jsou spojeny s namáhavou prací, budou přeneseny na techniku. Prvky tohoto procesu lze pozorovat již nyní.

Čtvrtým významným předpokladem humanizace práce je utváření socialistických vztahů na pracovištích. Je to nejdůležitější problém, který vede ke zdravé spokojenosti a efektivní práci. Není náhodné, že mnozí lidé považují za své štěstí zejména to, že mohou pracovat v dobrém kolektivu. Právě v kolektivu si člověk nejvíce uvědomuje, že jeho štěstí je podmínkou štěstí ostatních lidí a naopak. „To však platí jen o takových kolektivech, které jsou spjaté s ideou boje za společenský pokrok a „za socialismus“.“²⁵

Historický příklad skutečně komunistických vztahů mezi lidmi podali Marx a Engels. Dokonce i jeden z četných kriticky myslících apologetů soudobého kapitalismu E. Fromm ve své práci *Marxovo pojetí člověka* píše, že mezi Marxem a Engelsem „sotva kdy byly nějaké třenice. Nebyla mezi nimi žádná soutěživost, ale soudružský cit, vyplývající ze vzájemné lásky tak hluboké, že málokdy bylo možné najít ji mezi jinými muži.“²⁶

Nebylo to jen přátelství. v němž byl na

prvním místě světový názor a vzájemná pomoc, ale i vzájemné spravedlivé ohodnocení zásluh. Je známo, že Engels se několikrát vyjadřoval o Marxovi jako o svém druhovi, který stojí intelektuálně a vědecky výše než on. Marx zase vysoce oceňoval Engelsovo pracovní úsilí.²⁷

Lze namítnout, že věci, o nichž tu mluvíme, nemají filosofický smysl, a mají-li nějaký, pak velmi malý. Možná, že je v tom trochu pravdy. Jsou to však věci, které mají velký etický význam a dosah, protože se týkají hodnot lidských vztahů, hodnot, které naplňují obsah a smysl života. Vyznání abstraktních idejí ve smyslu Hegelovy filosofie ještě nemusí podávat svědectví o „lidských“ hodnotách člověka. Ty se obvykle projevují prostřednictvím konkrétního: konkrétním přátelstvím, konkrétní důvěrou atd. Bez konkrétního postoje, bez autentických prožitků, bez konkrétního přátelství se může člověk stát pohyblivým kolečkem společenského mechanismu jakéhokoli tvaru, jemuž se okolní svět a hodnoty v něm stávají lhostejné. Snad zde je vysvětlení, proč se může stát, že lidé, kteří byli naší společností vychováni a vyškoleni a kteří dosáhli i vědeckých hodnot, bez nejmenšího pocitu hanby, viny a zodpovědnosti přetrhali všechny „přátelské a soudružské svazky s námi a rozhodli se pracovat v zahraničí“.²⁸ Mohlo se to stát proto, že jejich svazky přátelství, soudružství a oddanosti měly jen vnější formy, bez vnitřní náplně a obsahu. A zde začíná úvaha, které si zaslouží přístup nejen filosofický, ale i sociologický.

Z výzkumu orientovaného k otázkám života a štěstí cituji alespoň jeden názor, který nejlépe vyjadřuje hlavní směr: „Jsem velmi šťastna, že mohu pracovat v takovém kolektivu, kde si navzájem rozumíme a pomáháme a kde díky společné práci můžeme úspěšně plnit plánované úkoly. Věřte mi, že v tomto kolektivu se člověk cítí jako doma mezi svými.“²⁹ Sociologické výzkumy, které byly v našich průmyslových závodech prováděny, jednoznačně ukazují na růst významu mezilidských vztahů jako faktoru, který má vliv na „tvorbu úspěšného pracovního kolekti-

²⁴ Život strany 1971. č. 11–12, s. 13.

²⁵ Neumann, S. K.: *Anti-Gide, Optimismus bez pověr a iluzí*. Praha 1946, s. 22.

²⁶ Fromm, E.: *Marx's Concept of Man*. New York 1960.

²⁷ Viz dopis Engelsovi ze dne 25. 9. 1957. In: *Spisy* 29. Praha 1969, s. 215.

²⁸ Blaškovič, D. v *Anketě*, Kulturní tvorba 1966. č. 52.

²⁹ Fazík, A.: *Zumyslenie nad šťastím*. Nová mysl, 1964, č. 8, s. 988.

vu,³⁰ i jako faktoru, jenž vede k růstu produktivity práce. Všobecně se zjišťuje, že lidé „přisuzují úspěchy v práci zejména na kvalitě kolektivu“.³¹

Tato hlediska jsou pregnantním způsobem vyjádřena i v uvedené zprávě předsednictva na zasedání ÚV KSČ 26. října 1972: „Mimořádný význam pro správné utváření a prohlubování socialistického způsobu života má pracovní kolektiv, v němž člověk vlastně prožívá podstatnou část svého aktivního života. V jeho prostředí uplatňuje a rozvíjí svůj talent, um a tvůrčí schopnosti. Spolu se svými druhy prožívá každý úspěch i neúspěch, radost i zklamání. Každý přece ví, jaké negativní důsledky pro práci dílny, závodu, školy, ústavu i pro život jednotlivce mají v rámci pracovního kolektivu narušené, nedobré vztahy, jež jsou v rozporu se zásadami socialistické morálky. Pro naši ideologickou činnost je nesmírně důležité, abychom postavení a život člověka posuzovali v těsné spjatosti s kolektivem, v němž pracuje. Problematika pracovního prostředí a kolektivu patří ke stěžejním úkolům teoretického výzkumu.“

I v socialistické společnosti jsou lidské vztahy velmi složité a proniknout do nich, do určitého konkrétního kolektivu, umět se přizpůsobit a současně umět bojovat proti všemu, co je narušuje a deformuje, je těžké, neboť nejen člověk působí na kolektiv, ale i kolektiv působí na každého svého člena. Po čase začne od každého vyžadovat plnění základních úkolů a dodržování disciplíny, zvyšování znalostí a kvalifikace, aktivitu a iniciativu. Identifikace s cíli kolektivu začne být problematická.³²

Zvlášť významnou roli v tomto směru sehrál hnutí socialistického soutěžení, a zejména jeho vyšší forma — brigády socialistické práce. Nejde jen o vzájemnou pomoc uvnitř kolektivu nebo mezi kolektivy, ale o zcela novou formu spolupráce mezi dělníky, inženýry, techniky a vědci

při realizaci společných cílů. Aktivita těchto kolektivů často přerůstá hranice závodu a mnoho lidí je stimulováno k aktivní účasti na společensko-politickém a kulturním životě ve svém bydlišti. V soutěžních kolektivech dochází ke shodě mezi skupinovými cíli a cíli závodu, což přispívá k pochopení celospolečenských cílů a k utváření dobrého vztahu k práci a závodu. Lidé zapojení v brigádách socialistické práce — odhlédneme-li od některých prvků formálnosti a byrokratismu, jež se projevily zejména ke konci šedesátých let — se daleko aktivněji podílejí na řízení a zapojování do forem dalšího vzdělávání a racionálního využívání volného času. Lze vyjádřit hypotézu, že nové zásady pro činnost brigád, průkopníků dílen, provozu, závodu a podniku socialistické práce, vypracované a schválené v roce 1971 Revolučním odborovým hnutím, budou přispěvkem, jenž se pozitivně projeví zejména v socialistické komplexní racionalizaci.

Pátým významným předpokladem humanizace práce je vytváření socialistického vztahu k práci a ke společenskému vlastnictví. „Socialismus stojí a padá s poměrem k práci,“ píše R. Richta ve své knize *Člověk a technika v revoluci našich dnů*, „a právě zde, za poměrem k práci, se ožívají nejsilnější a nejhlubší proměny komunistické revoluce: rodí se tu nový vnitřní vztah člověka a jeho díla. Stále širší skupiny pracujících začínají pocítovat naléhavou potřebu rozvinout svou činnost tak, aby se změnila z prostředku, jímž si vydělávají na život, v samostatný obsah, smysl života. Nakonec se ukáže, že není vůbec silnější lidské potřeby, než je potřeba tvůrčí činnosti.“³³

Názor, že lidé budou mít svou práci v roce 2000 raději než dnes, vyjádřilo v Československu 49 % proti 17 %, v Polsku 68 % proti 26 %, kdežto v Holandsku 18 % proti 66 %. Obdobná tendence byla zjištěna v Norsku, kde se 37 % vyjádřilo, že lidé budou mít svou práci méně rádi

³⁰ Spaňhel, J.: *Mezilidské vztahy jako významný faktor tvorby úspěšného pracovního kolektivu*. Sociologický časopis, 7, 1971, č. 3, s. 281.

³¹ Tamtéž, s. 282.

³² Lékáři-psychiatri dnes přicházejí k názoru, který je naprosto protikladný tomu, co se doposud tradovalo, totiž že neuroza je způsobena přepracovaností nebo pracovním přetížením. Je-li člověk zapálený pro nějakou práci, dělá ji s chutí, a když mu to jde, nechávil zpravidla na hodiny, pracuje a nemá z toho neurotické těžkosti (pro organismus to není natrvalo dobré, ale neuroza z toho není).

Když se však dostane do vnitřních rozporů, když se od něho žádá práce, o jejíž důležitosti není přesvědčen, kdy ho nadřizují — a to je velmi důležité — ponižuje nebo nedostatečně oceňuje, pak vznikají neurozy. (Knobloch, F.: *Neurosa a my*. Lidová armáda, 1966, č. 11, s. 8).

Uvedené názory jsou velmi blízké výsledkům psychologického výzkumu v závodech (viz *Lze žít spokojeně a bez neuroz?* Práce ze dne 8. 1. 1965).

³³ Richta, R.: *Člověk a technika v revoluci našich dnů*. Praha 1963.

než dnes, a jen 23 % vyjádřilo opačný názor.³⁴

Nelze přehlédnout, že právě ve vztahu k práci se nejmarkantněji projevují rozdílné názory lidí, kteří žijí v kapitalistické a socialistické společnosti. Tato dvě rozdílná hlediska na práci v budoucnosti jsou více než hledisky, neboť v jistém smyslu jsou odrazem rozdílné sociálně ekonomické skutečnosti, z nichž každá má jiné znaky svého rozvoje. A to je více než dost, neboť socialismus vítězí i v jedné z nejdůležitějších oblastí společenského života.

Z nejrůznějších anket a výzkumů,³⁵ jež byly u nás a v socialistických zemích v šedesátých letech provedeny, vyplývá, že se u lidí postupně formuje socialistický vztah k práci, že lidé svoji práci spojují s celkovým životem socialistické společnosti, se svým štěstím, a to tím více, čím více se práce stává zajímavější a tvůrčí.

Šestým významným předpokladem humanizace práce je postupné zkracování pracovní doby a obohacování sféry volného času způsobem zajišťujícím zvyšování znalostí a rozvoj kulturních a společenských zájmů jedince. Množství a náplň volného času, napsal K. Marx v práci *Teorie nadhodnoty*, závisí na stupni rozvoje výrobních sil a na charakteru výrobních vztahů. Sféra volného času je závislá na sféře práce, a proto nelze rozšířit a obohatit volný čas, jestliže lidé nebudou ve výrobě pracovat produktivně a s chutí.³⁶

Českoslovenští sociologové (B. Filipcová, K. Rychtařík) se shodují v tom, že význam volného času bude s rozvojem socialismu vzrůstat a s růstem vzdělanosti lidí se bude jeho náplň měnit. Můžeme tedy očekávat, že v jeho náplni se bude posilovat vzdělanostní a všeobecně kulturní složka, integrovaná vědeckým světovým názorem. V tomto bodě se náplň volného času diametrálně liší od náplně volného času v kapitalistických zemích, kde se klade důraz na hédonistický aspekt. „Hédonistický charakter je tak základním rysem volného času, že když volný čas neposkytuje po-

těšení a očekávaný požitek, tato jeho povaha se prozrazuje slovy: „To není zajímavé, nebylo to k smíchu.“³⁷ Tento hédonistický obsah volného času je podporován celým systémem masové kultury, zejména televizí, filmem a literaturou. „Ve volném čase je člověk řízen a manipulován tak, aby se stal dokonalým konzumentem, který má rád to, o čem se mu tvrdí, že má mít rád, a přesto si udržel iluzi, že se řídí svým vlastním vkusem. Člověk je neustále zpracováván hesly, sugesci a iracionálními projevy, jež ho zbavují posledních zbytků realismu, jenž snad ještě má. Počínaje dětstvím, je neustále odrazován od skutečného přesvědčení. Má málo kritického myšlení, málo skutečného citu, a tak pouze přizpůsobení jiným ho může zachránit od nesnesitelného pocitu osamocení a ztracenosti.“³⁸

Pokud jde o vztah pracovní sféry a sféry volného času, je pro nemarxistické sociology (Friedmanna a další) typické, že volný čas zkoumají jenom v závislosti na rozvoji výrobních sil, vědeckotechnickém pokroku a abstrahují od jeho závislosti na společenských, zejména výrobních poměrech. V tomto kontextu se pak snaží rozvíjet teorie konvergence, jejichž cílem je zastříti kvalitativní rozdíly mezi socialismem a kapitalismem.

Pokud jde o perspektivy volného času v socialismu a komunismu, lze se odvolat na Marxovu hypotézu, že „měřítkem bohatství budoucí společnosti nebude délka pracovní doby, ale délka pracovního volna“,³⁹ a my dodejme, že i jeho humanistický obsah. To je problém, který je výrazně spjat s plným rozvojem vědeckotechnické revoluce, na jejímž prahu se naše společnost již nachází.

* * *

V socialismu roste počet lidí, kteří spojují problém lidského štěstí s prací, v níž mohou uplatnit své vlohy, nadání a svůj talent. Řečeno slovy A. Kolmana, jsou to lidé, jejichž hodnotová orientace se

³⁴ Zpráva o výzkumu Svět v roce 2000, s. 6. (Cyklostylovaný materiál ÚFS ČSAV).

³⁵ Viz Sociologický výzkum brigád socialistické práce v CKD Sokolovo z r. 1961; Zdravomyslov, A. G. — Jadov, V. A.: *Vztah k práci a hodnotová orientace osobností*. In: *Sociologie v SSSR*. Praha 1967; *Identifikace pracujících se závodem*. Praha. ÚFS ČSAV 1969; *Výzkum mládeže 1971. Závěrečná zpráva resortního výzkumného úkolů: Kulturní zájmy a potřeby mládeže III*. Praha, Osvětový ústav 1966.

³⁶ Widerszpil, S. a kol.: *Sociologie v závodě*. Praha 1971, s. 35.

³⁷ Dumazedier, J.: *Volný čas*. Sociologický časopis, 2. 1966, č. 3, s. 445.

³⁸ Fromm, E.: *Let Man Prevail*. New York 1960. In: *Antologie textů soudobé západní filosofie*. Praha 1965, s. 73.

³⁹ Marx, K.: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*. Berlin, Dienstverlag 1953, s. 593—9.

dá vyjádřit typem člověka jako tvůrce a spotřebitele, přičemž akcent je položen na tvůrčí aspekt.⁴⁰ Sociologické výzkumy mládeže prováděné v roce 1971⁴¹ ukázaly, že i mladí lidé preferují takové hodnoty, jako „být něčím společnosti prospěšným“, „být dobrým pracovníkem ve svém oboru“ nebo „něco v životě dokázat“. Jinými slovy, hodnota práce je uznávána ve vazbě s takovými hodnotami, které jí dávají smysl a člověku životní orientaci. Zápas o tyto hodnoty — to je vlastně štěstí člověka.

Stále se však ještě dnes vyskytuje dost lidí, jejichž hodnotová orientace je převážně konzumní. Měřítkem všech hodnot jsou u těchto lidí peníze a konzum. Mít a užít je jejich nejčastějším vyznáním života. Protisociální momenty se u nich projevují zvláště tehdy, když své úzké měšťácké cíle začnou realizovat na úkor společnosti. Charakter socialistických společenských vztahů jim však často zabraňuje realizovat tyto „živočišné“ cíle. Socialistická společnost využívá všech prostředků, aby tyto lidi převychovala, začlenila do toku společenského a kulturního života a naučila je socialistickému poměru k práci.

K. Marx měl pravdu, když v přípravných poznámkách k doktorské dizertaci napsal: „Komu nedělá větší radost budovat svět a být stvořitelem než zmitat se ustavičně ve vlastní kůži, ten je proklatec ducha... je vyhnán z chrámu a z věčné radosti ducha a je nucen zpívat si sám ukolébavky o svém soukromém štěstí a v noci mít sny sám o sobě.“

Problém štěstí ve vztahu k práci je evidentní. Štěstí člověka vyplývá nejen z procesu činnosti, tvůrčí činnosti, ale i z vytvořeného díla, do něhož vložil svůj podíl. Tento druhý aspekt štěstí si člověk uvědomuje retrospektivně, to jest tehdy, když po čase promítá a hodnotí etapy svého života, a to nejen ve vztahu k sobě, nýbrž i ve vztahu ke společnosti. Právě v tomto bodě se nejvíce uplatňuje smysl práce, kterou člověk přispěl k řešení problémů, bez nichž není myslitelný pohyb dopředu. Pěkně to vyjádřil polský filosof H. Jankowski: „Dokud člověk žije jen dnešním dnem jako motýl, může se omamovat, může předstírat, hrát, oblékat tógu osamělého

jednotlivce, který je se skutečností v rozepří a který jí pohrdá. Avšak léta pomalu ubíhají, blíží se doba promítání a úvah. Mění se životní okolnosti, které přece každého člověka k něčemu nutí. A potom se ona nabubřelá existence začne jevit v celé své nahotě jako nesmyslně promarněná léta.“⁴²

A zde je důvod ne k aristotelské kontemplaci nad světem, ale k marxovské přeměně objektivního světa pro lidské účely. Bez práce ve všech oblastech to nelze dokázat.

Člověk, který v naší socialistické společnosti nežije minulostí, neuzavírá se do ulity svého soukromí, nýbrž se aktivně podílí na řešení těch problémů, které jsou vlastní jeho pracovnímu i mimopracovnímu kolektivu, nepozná pocitu odcizení. Aktivní a činnorodá práce pro společnost, pro socialistickou společnost, je nesporně hlavním prvkem náplně socialistického způsobu života a zároveň i hlavní zásadou socialistické morálky.

Резюме

Фазик А.: Понимание Марксом отчужденного труда и пути гуманизации труда в условиях социалистического общества

В критических годах 1968—1969 правые ревизионисты распространяли тезисы о т. н. отчуждении человека при социализме. Носители этих взглядов бессодержательно повторяли то, что типично для буржуазных теоретиков: переносить критерии, имеющие силу в буржуазном обществе, на социалистическое общество. Эти некритические и неклассовые установки появлялись у нас на страницах газет и журналов и даже целых книг еще к концу пятидесятых годов и особенно в шестидесятые годы. Здесь проявляла себя очень тесная связь правых ревизионистов с буржуазными теоретиками, так как их взгляды стирали классовые различия между социализмом и капитализмом в такой важной сфере, какой является проблематика отчуждения, которая по основоположникам научного социализма свойственна именно капиталистическому обществу. Эта статья понята как заметка, стремящаяся внести вклад в решение этой проблематики с марксистской точки зрения.

Статья разделена в три части. В первой части сжато освещена теория Маркса отчуждения труда, во второй указывается, что в современном капитализме растут материальные предпосылки освобождения труда; и в третьей части, в которой в общих чертах намечены

⁴⁰ Kolman. A.: *Smysl života*. Praha, Orbis 1947, s. 15 a násl.

⁴¹ Závěrečná zpráva ze sociologického výzkumu středoškolské mládeže k otázkám ideově-politické výchovy. Vnitřní materiál ÚV SSM, Praha 1971. Viz

též *Sociologický výzkum postojů mládeže škol II. cyklu k otázkám branné výchovy*. (Vnitřní materiál VÚOS, Praha 1971.)

⁴² Jankowski. H.: *Umění žít*. Praha 1966, s. 45.

пути гуманизации труда, в достаточной мере обосновывается, что гуманизация труда представляет собою выполнение необходимого условия, т. е. устранения частной собственности на средства производства и тем самым и свержения господства привилегированных классов. Гуманизация труда представляет изменение не только содержания труда, но и трудовых отношений. А это реально только в условиях социализма.

В кризисные годы правые ревизионисты увеличивали значение т. н. «Human relations», хотя было хорошо известно, что эти методы еще после второй мировой войны были раскритикованы К. Р. Миллсом, известным критиком капиталистического общества.

Все пафувательство, вызванное теоретиками и пропагаторами методов Human relations, оставило ничтожное впечатление, так как т. н. гуманизирующие стремления на капиталистических предприятиях отбрасываются, как только окажется, что старые методы приносят большую прибыль.

Существенное внимание в статье уделяется тому, как в условиях социализма реализуется программа гуманизации. Оказывается, что вопросы гуманизации труда при социализме относятся к основным заданиям теоретической работы, целью которой является открывать и использовать возможности, предоставляемые нам нашим социалистическим государством.

Summary

Fazik A.: Marx's Conception of Alienated Labour and Ways of Humanization of Labour in a Socialist Society

In the critical years 1968—1969, the right-wing opportunists' theses on the so-called alienation of man in socialism were propagated. The bearers of these views thoughtlessly repeated that which is typical of the bourgeois theorists: they transferred the criteria valid in the bourgeois society to the socialist society. These uncritical and non-class standpoints appeared in this country on the pages of newspapers.

journals and even in whole books as early as the end of the fifties, and especially the sixties. Here the very close connection between the right-wing revisionists and the bourgeois theorists became manifest: their views wiped off the class differences between socialism and capitalism in so important an area as are the problems of alienation which, according to the founders of scientific socialism, are characteristic of the capitalist society. This paper is conceived as a contribution to solving these problems from Marxist positions.

The paper is divided into three parts. The first part concisely explains Marx's theory of the alienation of work; the second part shows that, in contemporary capitalism, the material pre-conditions for the liberation of work are growing; and the third part, outlining the ways of humanizing work, gives substantial reasons for the fact that the humanization of work implies the fulfilment of the first inevitable pre-requisite — i. e. to abolish the private ownership of production means and thus to eliminate the supremacy of the privileged classes. To humanize work means to change not only the content of work but also the working relations. And this is real only under the conditions of socialism.

In the years of crisis, the right-wing revisionists exaggerated the significance of the so-called methods of human relations, in spite of the well-known fact that these methods were already criticized after World War II by Ch. W. Mills, the well-known critic of the capitalist society.

All the humbug around the methods of human relations fell flat since the so-called humanizing efforts in the capitalist enterprises are thrown off as soon as it becomes clear that old methods yield greater profit.

The paper devotes major attention to the realization of the program of humanization under the conditions of socialism. It becomes evident that in socialism the problems of the humanization of work belong to the fundamental tasks of the theoretical work the goal of which is to discover and to utilize the possibilities offered by our socialist state.